

Slavko Splichal

KRITIČNA TEORIJA IN EMPIRIČNA KRITIKA
Metodološka razmišljanja o komunikoloških raziskavah

Abstract

This article analysis the role and significance of critical-theoretical approaches vs. empirical investigations into communication phenomena. It is widely believed that the two approaches do exclude each other, and empirical research is often assumed to be administrative by its very nature, particulalry due to the use of quantitative methods and models. The analysis is focused on three possible reasons why most critical scholars are not likely to accept the thesis of a potential merger between empirical and theoretical research: apologetic idealism of criticism, misapprehension of the relationship between the qualitative and quantitative methods, and the ungrounded equalisation of the administrative research with the quantitative methods. The tradition of British Cultural Studies is taken as an exemplification of possible convergence of two traditionally exclusive approaches.

Povzetek

Članek analizira vlogo in pomen kritično-teoretičnih pristopov v raziskovanju komunikacijskih pojavov in jih primerja z empiričnim raziskovanjem. Močno je razširjeno prepričanje, da se ta dva pristopa izključujeta in da je empirično raziskovanje po svojem bistvenem značaju administrativno, zlasti zato, ker uporablja kvantitativne metode in modele. Analizirani so trije razlogi, zaradi katerih kritični teoretiki običajno ne sprejemajo teze o potencialnem povezovanju empiričnega in teoretičnega raziskovanja: apologetski idealizem kritike, nerazumevanje odnosa med kvalitativnimi in kvantitativnimi metodami in neutemeljeno izenačevanje administrativnega raziskovanja z uporabo kvantitativnih metod. Tradicija britanskih kulturoloških študij ponazarja možno zблиževanje tradicionalno izključujočih se pristopov.

Uvod

Zadnje desetletje razvoja komunikoloških teorij in empiričnih raziskav označujejo številni poskusi 'rekonstrukcije preteklosti', še zlasti pa kritične presoje odnosov med teoretičnim védenjem o komuniciranju in medijih, empiričnim raziskovanjem in družbeno prakso. Na pomen teh razprav kažejo mnoge obravnave ključnih paradigem, tradicij in šol v raziskovanju komuniciranja, zlasti tiste, ki se osredotočajo na dihotomije empiričnega in teoretičnega, administrativnega in kritičnega ter kvantitativnega in kvalitativnega raziskovanja. Medtem ko je bil začetek te razprave, ki je dosegla vrh s posebno številko časopisa Journal of Communication (Ferment in the Field, 1983), namenjen predvsem statusu empirije v raziskovanju (množičnega) komuniciranja in odnosu empiričnega raziskovanja do kritične teorije, povezane s frankfurtskim krogom, je izbor člankov, objavljenih v časopisu Media, Culture and Society (A Critical Reader, 1986), preusmeril pozornost na 'kulturološke študije' ali 'kulturni materializem', ki naj bi postal "najbolj učinkovita strategija za razumevanje vzrokov razlik in podobnosti med družbami in kulturami" in naj bi prispeval "k boljšim znanstvenim teorijam o vzrokih sociokulturnih pojavov, ki naj bi prekašale vse doslej razvite konkurenčne strategije" (Harris, 1979).

Velika večina teh mednarodnih razprav je 1. izredno etnocentričnih, pretirano osredotočenih na razvoj medijev in komunikoloških raziskav v razvitih zahodnih družbah. Poleg tega je 2. večina dihotomizacij raziskovalnih tendenc in strategij v stoletni komunikološki tradiciji pretirano poenostavljenih, če že ne popolnoma napačnih (Slack and Allor, 1983: 208). In 3. te obravnave pogosto prikrivajo zgodovinske razlike in korenine različnih pristopov, t.j. da je specifična 'tradicija' proizvod specifičnih kulturnih in zgodovinskih razmer in lahko 'proizvede' drugačne posledice v spremenjenih okoliščinah (problem 'podomačenja'). To lahko ponazorimo z zgodovinskim deilstvom, da ni le kritična teorija lahko 'kritični impulz' proti ideologiziranemu empiričnemu raziskovanju (kot sta zahtevala Adorno in Horkheimer), ampak je lahko tudi empirično raziskovanje empirične kritika, 'kritični impulz' zoper ideologizirano teoretično védenje. Medtem ko je pomen kritične teorije običajno obravnavan v kontekstu razvitih kapitalističnih družb, bi lahko pomen kritične empirije pojasnili zlasti na primerih pred- in

pokapitalističnih družb, kjer so bolj ali manj zahtevne empirične raziskave prispevale k odpravi fevdalne metafizike in komunističnega dogmatizma. Raziskave komuniciranja in javnega mnenja v različnih zgodovinskih in socialnih okoliščinah tako kažejo pomembne zgodovinske razlike navidezno istih tradicij.

V tem prispevku ne nameravam dodajati k tem razpravam novih analiz razlik med raziskovalnimi tradicijami in njihove zgodovine, ampak se bom osredotočil na nekaj običajno prezrtih metodoloških razsežnosti (potencialne) podobnosti in komplementarnosti različnih tradicij, ki so videti radikalno različne. Ne sprejemam argumentov o substancialni metodološki neskladnosti kritične teorije in kulturoloških študij z empiričnim raziskovanjem, pa tudi ne prepričanja, da je problematika empiričnega raziskovanja ostala (ali naj bi ostala) manj pomembna v kritičnem pretresu področja, zlasti v razpravah o odnosih med kritičnimi in drugimi (administrativnimi) šolami. Nasprotno, ko prihaja do diagnoz raziskovalnih slabosti, se komunikologi pogosto "poskušajo razvrstiti vzdolž kontinuuma od empirikov do teoretikov" celo v ekstreme (Lang in Lang, 1985: 49). Smythe in Van Dinh (1983: 117) sta celo prepričana, da so poleg določitve raziskovalnega problema in ideološke usmeritve raziskovalca "uporabljene raziskovalne metode običajno razumljene kot temelj razlikovanja" med administrativnim in kritičnim raziskovanjem ter teorijami.

V uvodu moram posebej opozoriti na pomembno težavo, s katero se srečujemo v proučevanju pomena metodoloških vprašanj za razpravljanje o komunikoloških teorijah in empiričnem raziskovanju. Pojem 'empiričnega raziskovanja' pogosto boleha za socialno in zgodovinsko (in celo teoretično) nedoločenostjo oziroma univerzalnostjo, medtem ko sta pojma 'kritična teorija' in 'kulturološke študije' dokaj natančno opredeljena, vsaj v zgodovinski perspektivi, in torej omejena na povsem določne avtorje, ideje, teoretične modele, interpretacije in celo implicitne predpostavke. Če ni dvoma o potrebnosti in veljavnosti takih 'omejitev', t.j. čim bolj natančnih konceptualizacij specifičnih teorij, tudi ne more biti nikakršnega opravičila za razprave o 'empiričnem raziskovanju', ki ga obravnavajo, kot bi bilo ena sama kompaktna entiteta brez lastne zgodovine (ali zgodovin) in neodvisno od specifičnih kulturnih in zgodovinskih vplivov. Prav gotovo lahko odsotnost diferenciacije med člani 'empirične šole' tudi oslabi trditve o teoretičnih premisah šol.

Med mrtvimi dejstvi in fiktivnimi subjekti

V poskusu preseganja poenostavljenega označevanja epistemoloških preferenc in metodoloških možnosti 'empirične šole' kot ene paradigme v nasprotju z različnimi teoretičnimi tradicijami, Vaillancourtova (1986) utemeljeno razkriva obstoj različnih tradicij, ki prakticirajo empirično raziskovanje, tako v 'zahodnih' kot v 'marksističnih' miselnih tokovih. Čeprav njeno razlikovanje med romanticizmom, empirizmom in racionalizmom v 'zahodnem mišljenju' ter filozofskimi, materialističnimi, strukturalističnimi in stalinističnimi marksisti ni niti izčrpno niti izključno definirano in je njeno obravnavanje 'tokov' ali 'usmeritev' obremenjeno s formalizmom (Wenger, 1986: 8), pa vendarle razkriva ekstremne razlike v raziskovalnih strategijah -- od 'čiste' interpretativne do popolnoma empirično omjene metodologije tako znotraj marksistične kot nemarksistične tradicije. Zaradi tega tudi ni mogoče teoretičnih in empiričnih tradicij v komunikologiji razvrstiti v zgolj dve kategoriji. Tradicije se razlikujejo predvsem v ključnih vprašanjih, na katera poskušajo najti odgovor, specifičnih raziskovalnih metodah in rezultatih, ki jih dosegajo in pojasnjujejo raziskovalci in ki jih verificirajo uporabniki v družbi, ter v semiteoretičnih predpostavkah o naravi družbe, posameznikov in same znanosti, ki so redko eksplicirane.

Vendar pa večina poskusov definiranja, "kaj natančno pomeni kritično raziskovanje, pretirano poenostavlja razlike med kritičnimi in drugimi raziskovalnimi pristopi" (Slack in Allor, 1983: 208). Eden od glavnih tokov v komunikološkem raziskovanju se običajno poimenuje za 'empiričnega', 'pozitivističnega' ali 'administrativnega' in označuje raziskovalno usmeritev v posebne, merljive, kratkoročne, individualne, stališčne in vedenjske značilnosti, zlasti v učinke (množičnega) komuniciranja. Drugi glavni tok pa je običajno označen za 'kritično teorijo' in se navezuje na frankfurtski krog v obdobju med obema svetovnjima vojnama. V nasprotju z administrativnimi raziskovalci, ki jih ne zanimajo niti vrednote, ki generirajo raziskovalni problem, niti družbene posledice njihovih raziskovalnih prizadevanj, so za kritične raziskovalce postala ključna vprašanja vrednot in političnih položajev raziskovalcev ter sama raziskovalna dejavnost. Za ključni 'indikator' kritične usmeritve lahko štejemo prepričanje, da odsotnost eksplicitne pozornosti vrednotam v izbiri relevantnega problema za raziskovanje neposredno ali posredno vodi v podporo družbenega statusa quo

in interesov vladajočega razreda.

Nedvomno enostavna dihotomija ni občutljiva za različne 'kritične' in 'empirične' pristope. Vendar pa se večina poskusov demistifikacije take pretirane poneostavitve osredotoča le na 'kritični ekstrem', tj. na razlike med kritičnimi pristopi, zanemarija pa razlike znotraj 'empiričnega ekstrema'. Metode empiričnega raziskovanja (npr. eksperimentalni načrti, mnenjske raziskave, statistične analize podatkov) se običajno štejejo za zadosten dokaz 'administrativnega' značaja raziskovanja brez vsakršne izčrpane argumentacije. Tako se zdi, da ob kritični teoriji ni prostora tudi za empirično kiritiko.

Vprašanje odnosov med kritično teorijo in empirično kritiko v bistvu zadeva isto vprašanje, ki ga je zastavila že razprava o odnosu med teoretičnim in empiričnim raziskovanjem konec petdesetih let v Nemčiji ('Positivismustreit'), ko je "kritična teorija pozitivistom odrekala vsakršno možnost, da bi s svojimi metodami lahko spoznali dejanskost, pozitivisti pa so očitali frakfurtovcem nesposobnost, da bi s svojimi zavzemanji in teorijami sploh kdaj dosegli dejanskost" (Haug, 1978: 644). Sodobni dvomi in zadrege prihajajo tako iz vrst 'empirikov' kot 'teoretikov'. Prvi so videti vse bolj zainteresirani ne le za 'resničnost', ampak tudi za 'pomembnost' rezultatov, drugi pa za kriterij veljavnosti postavljajo ne le 'pomembnost', ampak tudi 'resničnost' izsledkov. Mar torej med njimi ne obstajajo več 'tradicionalne' razlike, kot jih je opredelil pred tridesetimi leti Merton (1979: 153)?

Mertonova dihotomizacija na teoretike in empirike je videti problematična iz teoretičnih in epistemoloških razlogov. Po eni strani vrsta 'empirikov' postavlja 'koristnost', 'pomembnost' ali 'učinkovitost' za kriterije 'resničnosti' (ti. pragmatiki), tako kot vrsta 'teoretikov' dokazuje 'resničnost' svojih idej z dokazi iz empiričnega sveta - iz družbene prakse. Po drugi strani med 'teoretiki' in 'empiriki' ne obstajajo strukturne razlike v mišljenju in predstavah o teoriji, kot je pokazal Horkheimer (1976: 43): vedno obstaja na eni strani miselno formulirano védenje, na drugi strani pa stanje stvari, ki mora biti z njim zaobjeto. Proces subsumiranja, vzpostavljanja zveze med čistim opazovanjem in ugotavljanjem stvari ter pojmovno strukturo védenja pa je prav teoretično pojasnjevanje. Šele ko raziskovalec do podrobnosti obvlada materijo, analizira njene različne razvojne oblike in izsledí njihovo notranjo zvezo, se lahko loti teoretičnega

pojasnjevanja, ki se po svoji naravi (strukturi) razlikuje od samega raziskovanja (Marx, 1973: 27). Vsekakor ni teorije, ki ne bi zadevala empiričnega sveta, čeprav se ne razvija neposredno skoz opazovanje dejstev. Obstaja lahko le teorija, ki noče reflektirati dejanskosti ali pa ji hoče biti predpostavljena, bolj dejanska od dejanskosti same.

Ob strukturni identičnosti pa so različne tradicij., tokovi ali paradigme v razvoju znanosti in konkurenca med njimi 'naravne' oblike procesa rasti védenja. Kot je poudarjal Weber (1986: 32-3), ne obstaja ena sama, absolutno objektivna pot pojasnjevanja in interpretacije človeške dejavnosti in družbenih odnosov, in vsako znanstveno mišljenje je obsojeno na delnost (pristranskost) ter na to, da zastari in je preseženo. Družbeni odnosi kot predmet raziskovanja vedno v določeni meri določajo način in usmerjenost raziskovanja, saj ne dajejo samo objekta (človekove prakse) subjektu (raziskovalcu), ampak ustvarjajo tudi subjekt za objekt, in teorija kot rezultat obojega vzvratno učinkuje na svoj 'objekt', družbene odnose, kolikor je "dejanska, pozitivna znanost, prikazovanje praktične dejavnosti, praktičnega razvojnega procesa ljudi", ne pa "zbirka mrtvih dejstev, kot pri empirikih," ali "namišljena akcija namišljenih subjektov, kot pri idealistih" (Marx, Engels. 1973: 27). Teorija torej implicira tudi dvojno zvezo med teorijo in prakso: "po eni strani raziskuje zgodovinsko konstitutivni odnos stanj interesov, ki mu teorija še naprej pripada takorekoč prek dejanj spoznavanja; po drugi strani zgodovinski akcijski odnos, na katerega teorija lahko dejavno-usmerjevalno vpliva" (Habermas, 1980:8). Tako teorija postaja katalitičen moment istega družbenega odnosa, ki ga raziskuje.

Kako je rezultat raziskovanja odvisen od subjekta (raziskovalca), se razkriva posebej v tem, koliko raziskovanje reflektira svoje lastne predpostavke in razlikuje "preskus resničnosti neke sodbe od preskusa njene vitalne pomembnosti" (Horkheimer, 1976: 11). Zmožnost takega razlikovanja Horkheimer opredeljuje z dialektično funkcijo (kritične) teorije, da "vsako zgodovinsko etapo meri ne samo glede na posamične izolirane podatke in pojme, ampak glede na njeno prvotno in kompleksno vsebino... Veljavna filozofija danes ne obstaja v tem, da se človek vrne od konkretnih ekonomskih in socialnih analiz na izpraznjene, iztrgane kategorije, ampak da nasprotno prepreči transformacijo ekonomskih pojmov v izpraznjeno, iztrgano podrobnost, prikladno na vseh koncih prikrivati dejanskost. Kritična teorija se nikdar ni utopila v ekonomsko strokovno znanost. Odvisnost politike od

ekonomije je bila njen predmet, ne pa njen program."

Horkheimer je bil hkrati prepričan (1976: 74), da spremembe v kritični teoriji "ne pogojujejo nikakršnega preobrata v neko povsem novo razumevanje, vse dokler se ne spremeni epoha", in da se z ekonomsko strukturo določene odločilne poteze teorije "ne morejo spremeniti pred zgodovinskim prevratom". Vendar pa to ne more pomeniti, da je do 'prevrata' (tudi) empirično raziskovanje obsojeno na pozitivistično identificiranje in klasificiranje dejstev v čim bolj nevtralne kategorije, ki so 'naravno dane' in s tem funkcionalne za dano družbeno strukturo ter določene z njo, in teoretično raziskovanje na abstraktno kritiko. Zgolj s prepričanjem, da "ni možno prodorno ali vredno raziskovanje brez popolne rekonceptualizacije", ker je večina empiričnih raziskav pomanjkljivih (Lang in Lang, 1985: 49), z absolutnim dvomom v veljavnost in doseg že razvitih metod empiričnega raziskovanja, pa brez jasne alternative, oziroma zgolj s čakanjem, da bodo dozoreli novi pogoji 'alternativne znanosti', bi bilo družboslovno raziskovanje obsojeno na stagnacijo in spekulacijo. Sam Horkheimer sicer ni izražal takega radikalnega dvoma. Po njegovem mnenju z aplikacijo postopkov 'tradicionalne znanosti' na družbo "nastajata statistika in deskriptivna sociologija, ki lahko postaneta pomembni za različne namene in tudi za kritično teorijo (Horkheimer, 1976: 71). Rešitev kontroverz torej ni v apriornem zanikanju uporabne vrednosti in veljavnosti konformistične 'strokovne znanosti' ali 'intelektualnih tehnik' brez skrbne analize njihove spoznavne plodnosti. Potrebno je najprej razkriti teoretične temelje in predpostavke kot tudi spoznavne omejitve takih 'tehnik'. Obstaja vrsta problemov, ki jih ni mogoče ustrezno obravnavati in 'rešiti' brez empiričnega proučevanja različnosti konkretnega razvoja, pa čeprav je le-to omejeno na golo beleženje dejstev, ker je to temelj za miselno reprodukcijo materialnega sveta. Brez tega se teoretsko védenje zvede na prazne abstrakcije.

Empirično raziskovanje proti ideologizirani zavesti

V tem prispevku bom podrobneje obravnaval tri ključne vzroke, da večina kritičnih raziskovalcev (teoretikov) komuniciranja ne sprejema teze o potencialnem zblizevanju empiričnega in teoretičnega raziskovanja. Njihov odpor do empiričnega raziskovanja je utemeljen predvsem v "predpostavkah v ozadju" (Gouldner, 1970:31), ne pa v teoriji, modelu ali raziskovalni logiki.

Prvi vzrok je 'apologetski idealizem' kritike, ki ni sposobna elaborirati pojavov odtujitve v komunikacijski sferi na teoretični ravni, pa zato uporablja zapletene miselne spekulacije in meša analizo ter interpretacijo. Eden ključnih problemov sodobne kritične (teoretične) misli je v tem, da spregleduje, kako so celo najbolj abstraktne kategorije proizvod konkretnih zgodovinskih okoliščin in so torej v celoti veljavne le v tem kontekstu. Tako kot postopki empiričnega raziskovanja zahtevajo teoretično osmiselitev, je potrebno teoretične pojme postaviti v zgodovinski kontekst družbene prakse.

Za ilustrativen primer možnosti in smiselnosti operacionalizacije najbolj abstraktnih pojmov lahko vzamemo Marxovo idejo, da je temeljno gibalno revolucionarnih sprememb v družbi protislovje med vladajočim načinom produkcije in razvojem produktivnih sil. Young (1980), po katerem ta primer povzemamo, sicer uporablja Stalinovo falsifikacijo tega odnosa, tj. protislovje med proizvajalnimi sredstvi in produkcijskimi odnosi, ne glede na to pa je vredno navesti njegov poskus operacionalizacije teze, "da se s tem, ko se povečuje nasprotje med produkcijskimi sredstvi in odnosi, povečuje in intenzivira razredni boj. Prvo spremenljivko, nasprotje, merimo na primer s stopnjo brezposelnosti, številom bankrotov in dohodkovno neenakostjo. Drugo spremenljivko merimo s štrajki delavcev, dvigovanjem cen, političnim oživiljanjem delavcev in povečevanjem moči lastnikov" (Young, 1980: 11). Seveda pa preskus take hipoteze zahteva tako veliko količino ustreznih podatkov kot ustrezne (veljavne) multivariatne statistične metode.

Melody in Mansell (1983: 110) dokazujeta, da -- v nasprotju z zgornjim primerom -- "večina kritičnih analiz enostavno predpostavlja, da so obstoječe institucionalne strukture problem in jih je treba spremeniti. Običajno pa ne dajejo nikakršne jasne ideje o tem, kako naj bi bilo ali bi lahko bilo te strukture mogoče dejansko spremeniti v alternativne institucionalne strukture, za katere raziskovanje dokazuje, da so boljše." Tako se je na primer razvila "kritika globalne komunikacijske strukture v teoretičnem vakuumu, v katerem je teza o medijskem imperializmu zgolj hipoteza" (Hellman, 1980: 8). Empiričen preskus take (sicer slabo definirane) hipoteze bi lahko hitro postregel s protidokazi in pripeljal do falsifikacije hipoteze. Podobno velja za "popolno zavračanje behavioristične tradicije raziskovanja učinkov med kritičnimi teoretiki" kot "bodisi samega po sebi nezanimivega, bodisi (in) pristranskega zaradi vgrajenih liberalno-

pluralističnih predpostavk", ki ne temelji na jasni in sistematični kritiki te vrste raziskovanja (Fejes, 1984: 223).

Po drugi strani pa vpogled v zgodovino empiričnega raziskovanja (zlasti zbiranja podatkov v obliki odgovorov na vprašanja) v pred- in pokapitalističnih družbah popolnoma nedvoumno falsificira tezo o nujno konservativnem, administrativnem značaju empiričnega raziskovanja. V nasprotju s tem dokaj razširjenim prepričanjem so bile te metode v veliki meri razvite (npr. kot socialna statistika v 18. in 19. stoletju) kot kritični impulz -- ne sicer proti ideologizirani znanosti, kot sta kasneje Adorno in Horkheimer opredeljevala vlogo kritične teorije v nasprotju z empiricizmom, ampak -- proti ideologizirani zavesti (starih) vladajočih slojev. Tako kot je empirično raziskovanje v obdobju napredne buržuazne ideologije in razvoja novih kapitalističnih odnosov v razvitih družbah s samim empiričnim beleženjem novih procesov prispevalo k odpravi fevdalne metafizike in s tem k razvoju kapitalistične družbe, se je empirično raziskovanje v socialističnih družbah skoraj dve stoletji kasneje razvilo kot neposreden izraz njihove demokratizacije.

Žal je (ne)razumevanje razvoja empiričnega raziskovanja pogosto obremenjeno z zavračanjem kvantitativnih metod in zmotnim prepričanjem, da obstaja načelno nasprotje med kritično teorijo in empiričnim raziskovanjem. Res sicer je, da je postala napredna (kritična) vloga empiričnega raziskovanja v obdobju monopolnega kapitalizma močno omejena in da je velik del empiričnega raziskovanja postal podrejen splošnim zakonom kapitalistične blagovne produkcije, tako kot številne druge dejavnosti, vključno z (množičnim) komuniciranjem kot ključnim predmetom proučevanja. V takšnih okoliščinah poglobilni cilj raziskovanja ni več njegova znanstvena relevantnost, tj. resnična uporabna vrednost, ampak menjalna vrednost. Zaradi tega bi danes empirično raziskovanje brez kritičnega impulza teorije prispevalo k obstoječim vladajočim odnosom v kapitalistični družbi, in pogosto tudi je tako. Tu gre primat kritični teoriji, ki lahko in mora razkrivati in razvijati emancipacijski potencial empiričnega raziskovanja.

Drugačen značaj pa ima empirično raziskovanje v sodobnih socialističnih družbah, kjer deluje predvsem kot kritični impulz zoper ideologizirano, abstraktno družboslovno znanost (ortodoksni marksizem), zoper formalizem in poenostavljeno posploševanje, in je usmerjeno v raziskovanje razlik v interesih ter v družbena protislovja v razvoju socializma. Vloga empiričnega

raziskovanja v socialističnih družbah je torej enaka njegovi vlogi v poznem fevdalizmu in vlogi kritične teorije v razvitem kapitalizmu. Čeprav empirično raziskovanje tudi v socializmu ohranja svoj manipulativni značaj (Splichal, 1987: 259), pa ni ni niti "kopija odtujenosti, ki jo implicira splošen obstoj blagovne forme", niti ne "predstavlja obliko popačenega komuniciranja, povezanega s politično oblastjo", kot brez argumentov trdi Wenger (1986: 38). Če upoštevamo obe -- represivno in emancipacijsko -- razsežnosti, empiričnega raziskovanja nedvomno ne moremo zvesti na 'administrativno raziskovanje', ki je po definiciji podrejeno interesom kapitala in oblasti.

Dostaviti pa je treba, da idealizem kritične teorije gotovo ni edini razlog, da tudi zoper njo obstajajo odpori -- ne le in tudi ne predvsem med 'empiriki'. Konservativni ugovori izvirajo iz 'pravilne' predpostavke, da je kritična teorija glasnica radikalnih družbenih sprememb, ki jih je seveda v sedanosti mogoče samo teoretično formulirati, kot interpretacijo dejansko obstoječega s stališča možnega, ne pa empirično ugotavljati. "Ker je v nasprotju z vladajočimi navadami mišljenja, ki prispevajo k nadaljnjemu obstoju preteklosti in so v službi presežene ureditve, ker je nasprotna tem garantom pristranskega sveta, je videti pristranska in nepravilna" (Horkheimer, 1976: 63). Toda če je ena od ključnih razsežnosti kritične teorije v tem, da vključuje potencialna 'dejstva', torej tiste odnose, ki ne obstajajo, pa imajo dejansko možnost obstoja oz. 'je za njih že čas', to vendarle eo ipso ne pomeni, da prav v tem smislu ne more imeti kritičnega značaja tudi empirično raziskovanje. Tudi v razvitih kapitalističnih družbah empirično raziskovanje nima nujno administrativnega značaja. Adorno in Horkheimer (1980: 119) sta v analizi razvoja sociologije v Nemčiji sama trdila, da "dominacija duhovno-znanstvene tradicije v nemški sociologiji zahteva kot nujen korektiv empirične metode."

'Pozitivna' in 'kritična' metoda

Drugi ključni razlog je v nerazumevanju dejanskega odnosa med kvalitativnimi in kvantitativnimi metodami ter logike in predpostavk metod statistične analize podatkov. Malokateri glasniki kritičnega raziskovanja komuniciranja imajo zadostno védenje o metodah (metodologiji) empiričnega raziskovanja. Njihovo zavračanje empiričnega raziskovanja torej smemo

označiti za aprioristično, saj ne temelji na jasni kritiki logike metod empiričnega raziskovanja in statistike. Predpostavka, da obstaja načelna metodološka razlika med "pozitivno in kritično družboslovno znanostjo" (Comstock, 1980), spregleduje tako proces transformacije empirično ugotovljenih dejstev v teoretično védenje kot to, da je vsako 'empirično dejstvo' dejstvo samo v specifični teoretični perspektivi (čeprav je ta perspektiva lahko v empiričnem raziskovanju samo implicitno prisotna).

Kritika 'pozitivne znanosti' (zlasti empiričnega raziskovanja in matematično-statističnih metod za analizo podatkov) bi morala razlikovati med tistim, kar je določeni metodi imanentno, in tistim, kar je posledica specifične uporabe metode. Nasprotno Comstock poudarja razlike med 'dominantno znanostjo' in kritično znanostjo, pri tem pa izenačuje "epistemološke prepostavke pozitivne znanosti" ter "empirično raziskovanje družbenih struktur in procesov" (tj. uporabo določenih postopkov in metod). Iz tega potem izpelje primerjavo obeh 'metod' na temelju odnosa med "koraki metode kritičnega raziskovanja" do predpostavk, ne pa do 'korakov' pozitivne znanosti, pri čemer 'pozitivno znanost' opredeljuje (izenačuje) s primerom empiricizma -- z odsotnostjo teoretičnih temeljev in teoretične refleksije.

Za Comstocka se metodi pozitivne in kritične znanosti med seboj popolnoma izključujeta. "Kritična metoda" se 1. začneja z "identifikacijo gibanj in družbenih skupin z naprednimi interesi: kritično raziskovanje ni o družbenih procesih ampak za določene skupine." Po identifikaciji takih skupin je potrebno 2. "razviti in interpretativno razumevanje intersubjektivnih pomenov, vrednot in motivov", predvsem s proučevanjem "življenjskega sveta subjektov", 3. "proučevati zgodovinski razvoj družbenih okoliščin in sedanjih družbenih struktur, ki omejujejo delovanje participirajočih in oblikujejo razumevanje", 4. "konstruirati modele determinacijskih odnosov med družbenimi okoliščinami, intersubjektivnimi interpretacijami teh okoliščin in delovanjem participirajočih", 5. "razjasniti temeljna protislovja, ki nastajajo kot rezultat tekočih delovanj, temelječih na ideološko zamrznjenih razumevanjih" (kaj pa druga protislovja, ki so rezultat drugih dejavnosti?!), 6. "sodelovati v izobraževalnem programu s subjekti, ki jim omogoča videti njihovo situacijo na nov način" in končno 7. "sodelovati v teoretično utemeljenem programu delovanja, ki bo spremenilo družbene okoliščine in poleg tega proizvedlo nova, manj odtujena razumevanja in potrebe".

Po drugi strani pa metoda pozitivne znanosti 1. začneja z

identifikacijo znanstvenega problema, 2. razvije empirično preverljive hipoteze, 3. izbere okolje, primerno problemu, 4. razvije merske tehnike in strategije za zbiranje podatkov, 5. zbira podatke, 6. analizira podatke za preskušanje hipotez in končno 7. spreminja zakone in teorije skladno z izsledki raziskovanja.

Vendar pa Comstock z ničemer ne utemeljuje svoje dihotomije in tudi nima odgovora na bistveno vprašanje, kako je mogoče praktično "identificirati družbene skupine ali gibanja z naprednimi interesi" (prvi korak kritične metode) brez "prehodnega empiričnega in teoretičnega dela", opazovanja, empiričnih raziskav, zbiranja in analiz podatkov (1. do 6. korak pozitivne znanosti). 'Dovoljuje' pa, da kritični raziskovalec "lahko uporablja empirične izsledke preteklih raziskovanj in izvaja svoje lastno empirično raziskovanje". Potemtakem je kritični raziskovalec dvoživka, ki ločeno živi življenje pozitivne in kritične znanosti in pri tem skrbi, da so "empirične analize družbene strukture povezane s specifičnimi izkušnjami subjektov raziskovanja". Ostra meja, ki jo v izhodišču postavi med kritično in pozitivno metodo, po njuni razčlenitvi izpuhti.

V nekem smislu se Comstockovo razumevanje empirične faze kritičnega raziskovanja približuje 'kvalitativnim metodam'. Čeprav pojem 'kvalitativne metode' nima jasno definiranega pomena (Van Maanen, 1983: 9), se običajno povezuje s "specifično tradicijo v družboslovju, ki je v temelju odvisna od opazovanja ljudi v njihovem okolju in interakcije z njimi v njihovi govorici, pod njihovimi pogoji" (Kirk, Miller, 1986: 9). 'Kvalitativno raziskovanje' torej ne pomeni 'odsotnosti štetja' oziroma 'ugotavljanja prisotnosti ali odsotnosti nečesa' namesto 'merjenja stopnje, do katere je nekaj prisotno'. Velik del privržencev 'kvalitativne metodologije' zatrjuje, da ni principialnega nasprotja med kvantitativnim in kvalitativnim pristopom; kvalitativno raziskovanje ne pomeni zavračanje merjenja. Iz te perspektive seveda postopki pozitivne znanosti ne morejo biti apriorno izključeni iz kritične metode, kot to hoče Comstock. Dejansko tudi obstajajo kritične raziskave komuniciranja, ki nasprotujejo taki dihotomiji, npr. Williamsove statistične analize sporočil britanskih časopisov in televizijskih programov (Williams, 1976), ki dokazujejo, da kritična znanost ni omejena le na uporabo izsledkov drugih raziskav. Tako abstraktno 'priznavanje' empiričnega sveta in zavračanje konkretnega empiričnega raziskovanja, ki bi izhajalo iz

specifičnih teoretičnih modelov, mora prej ali slej pripravljeni to lastne praktične falsifikacije.

Kvantiteta proti kvalitati v empiričnem raziskovanju

Neutemeljeno izenačevanje administrativnega raziskovanja s kvantitativnimi metodami empiričnega raziskovanja lahko štejemo za tretji razlog dejstva, da kritični teoretiki zanikajo možnost (potencialnega) povezovanja kritične teorije z empiričnim raziskovanjem. Zgled takega redukcionalizma najdemo pri Smythu in Van Dinhu oz. v njuni operacionalizaciji 'administrativne ideologije', ki jo definirata kot "povezovanje problemov in orodij administrativne značaja z interpretacijami rezultatov, ki podpirajo ali resno ne problematizirajo statusa quo" (Smythe in Van Dinh, 1983: 118). Administrativna ideologija torej kot bistvena elementa vključuje izbiro problema in določitev cilja. Vendar pa gre njuna operacionalizacija v popolnoma drugo smer: "V administrativnem raziskovanju bomo prvo vrsto raziskav zaradi enostavnosti označevali za 'kvantitativne'. Vključujejo tržne raziskave (...), služijo privatnim korporacijskim interesom..." In naprej: "Mnenjske raziskave, ki temelje na rigoroznih standardih vzorčenja, določanja variance in kontrole (a ne izključevanja) pristranskosti, vključenih v konstrukcijo vprašalnika ter tehnike intervjuja in kodiranja, tudi predstavljajo kvantitativno administrativno raziskovanje (Smythe in Van Dinh, 1983: 118-9).

Zloraba pojma kvantitativno raziskovanje (ali logična napaka) je dovolj očitna: specifična vrsta administrativne ideologije ni kvantitativno raziskovanje, ampak tržno raziskovanje, ki je dejansko podrejeno komercialnim (profitniškim) interesom in temu ustrezno določa predmet raziskovanja. Redukcija razsežnosti 'teoretično - empirično' ali celo 'administrativno - kritično' na razsežnost 'kvalitativno - kvantitativno' postavlja poudarek na povsem napačno mesto. Ker so empirične metode instrumentalne rešitve problemov zbiranja, obdelave in interpretacije informacij (podatkov), je odločitev o njihovi uporabi -- če naj bo veljavna -- nujno odvisna od raziskovalnega problema in cilja. Dejanski predmet in cilj raziskovanja določata, ali je za rešitev problema veljavno uporabljati kvalitativne ali kvantitativne metode. Izbira med obema vrstama metod bi morala biti idealno odvisna od možnosti vsake izmed obeh, da pripelje do iskanih dokazov (Berger

in Kellner, 1981: 46), in nobena metoda ne more biti apriorno izločena kot neustrezna oz. neveljavna, naj bo kvalitativna ali kvantitativna. Žal je raziskovalna praksa še daleč od take idealne situacije.

'Teoretična kritika' označuje empirično raziskovanje za predvsem ali izključno kvantitativno, medtem ko naj bi bila kritična teorija čisto kvalitativna. Brez dvoma taka dihotomija ne velja v naravoslovju, ki v teorije v veliki meri vključuje kvantitativne modele. Enako velja za politično ekonomijo, vključno kritično (marksistično). In po drugi strani, mar ni zgodovina empirična znanost, čeprav je popolnoma 'kvalitativna'? Da dihotomiji 'kvalitativno - kvantitativno' in 'teoretično - empirično' ne predstavljata vzajemno izključnih razsežnosti in da teorije v družboslovju (tudi) v tem oziru niso izjeme, je mogoče prepričljivo pokazati s primerom iz klasične marksistične tradicije (Splichal, 1987: 240). V Nemški ideologiji Marx in Engels dokazujeta, da se zavest razvoja in oblikuje zaradi povečevanja produktivnosti, povečevanja potreb in naraščanja prebivalstva, ki je temelj obeh. S tem se razvija delitev dela, delitev na fizično in umsko delo (Marx, Engels, 1973: 31). Brez težav je mogoče te trditve formulirati v obliki empirično preverljivih hipotez: Naraščanje prebivalstva (X) vpliva na povečevanje potreb (Y_1) in na povečevanje produktivnosti (Y_2), zaradi katerih se razvija zavest (Z_1) in s tem delitev dela (Z_2). Neodvisne spremenljivke (X , Y_1 in Y_2) so -- popolnoma očitno -- kvantitativne in jih je mogoče meriti, medtem ko sta odvisni spremenljivki (Z_1 in Z_2) kvalitativni. Ta hipoteza je lahko tudi ilustracija Marxove ideje 'kvalitativnega skoka' (revolucionarne spremembe) kot rezultata kvantitativnih (evolucijskih) sprememb v družbi. Ali (in kako) je mogoče kvantificirati odvisni spremenljivki, sploh ni bistveno; bistveno je, ali jih je smiselno kvantificirati, da ohranimo (povečamo) veljavnost merjenja oz. empiričnega raziskovanja. Veljavnost kvantifikacije je torej odvisna od raziskovalnega problema in raziskovalnih ciljev; apriorno zavračanje kvalitativnih ali kvantitativnih metod vodi v neplodni voluntarizem. Pri izboru metod -- ne glede na to, ali so kvantitativne ali kvalitativne -- je seveda odprto oz. ključno vprašanje ustreznosti, zanesljivosti in veljavnosti konkretne metode. Reševanje teh vprašanj pa je odvisno prav od metodološkega razvoja družboslovja, od vzajemnih kritičnih impulzov med teorijo, empiričnim raziskovanjem in družbeno prakso.

Eno od osrednjih vprašanj empiričnega raziskovanja je raziskovalčeva

sposobnost teoretičnega razlikovanja med kvantitativno prevladujočimi in bistvenimi značilnostmi predmeta raziskovanja. Bistvene značilnosti niso nikdar določene z ostanki starega, čeprav ti kvantitativno še vedno prevladujejo, ampak z elementi novega in dejansko možnega. Novo se nikoli ne pojavi kot kvantitativno prevladujoče ali kot povprečje, ampak vedno kot odstopajoča 'izjema', za katero lahko šele sistematično raziskovanje pokaže, da ne pomeni naključja, ampak pravilo, razvojno zakonitost. S tem naloge empiričnega raziskovanja ne morejo biti zvedene zgolj na odkrivanje novih pojavnih oblik; prispevati mora k odkrivanju pogojev, katerih rezultat je afirmacija novega, in tistih, ki preprečujejo ali omejujejo njegov nadaljnji razvoj, ter k formuliranju odnosov med njimi.

Raziskovanje torej ne more biti omejeno na samoumevno klasificiranje 'dejstev' v že obstoječe pojmovne sisteme, čeprav smo zlasti na začetku raziskovanja pogosto prisiljeni uporabljati enostavne, 'naravne' kategorije. Po drugi strani pa mora raziskovanje omogočati razvoj novih kategorij v samem procesu raziskovanja tudi tedaj, kadar so teoretične kategorije že relativno močno razvite. Postopno, z oddaljevanjem raziskovanja od začetne faze, se namreč začno razkrivati razpoke v 'naravnih' kategorijah. Razlikovanje med objekti, ki so sprva videti podobni ali enaki, in ugotavljanje podobnosti med objekti, ki so sprva videti različni, izrinja začetno fenomenološko predstavljanje kategorij vsakdanjika. V pojasnjevanju je končno struktura prezentacije določena z razvitimi analitičnimi kategorijami in vključuje njihov odnos do naravnih kategorij predvsem s pojasnitvami s primeri konkretnih analitičnih postopkov. Nedvomno ta proces ni omejen na časovno ozko definirane raziskovalne projekte, kot jih poznamo v raziskovalni praksi predvsem zaradi finančnih omejitev in od katerih imajo profit predvsem šarlatani, kot pravi Horkheimer (1976: 53): "Za veliko količino takomenovanih znanstvenih proizvodov ... se plačuje na najrazličnejše načine; del dobrin, ki prihajajo iz dejansko produktivnega dela, se daje zanje, ne da bi imelo to kakršenkoli vpliv na njihovo lastno produktivnost. ... Dejavnost, ki prispeva k obstoju družbe v njenih danih oblikah, ne potrebuje produktivnosti, tj. ustvarjanja vrednosti za neko delovanje."

Res je, da 'strokovno-znanstveni' empirizem pogosto predstavlja obliko konservativnega raziskovanja, saj celo zavestno zavrača proučevanje vladajočih družbenih odnosov, katerih del je oz. je z njimi določen, in se

osredotoča samo na merljiva 'dejstva' in s tem zveja teorijo na posploševanje dejstev in odnosov med njimi. Vendar bi bili po drugi strani rezultati 'pozitiv(istič)nega raziskovanja' -- če bi (kvantitativno) empirično raziskovanje ostalo le v domeni tradicionalne ali 'pozitivne' znanosti -- zaradi predpostavljene radikalne razlike med pozitivno in kritično znanostjo za slednjo vedno samo predmet kritike in nikoli moment njenega lastnega razvoja v smislu Comstockovega "teoretično formuliranega programa dejavnosti za spreminjanje družbenih razmer". Kritična znanost se po tej poti spreminja v abstraktno (za)vest, v obliko sodobnega razsvetljenstva, ki nima moči spreminjati dejanskosti, ki jo proučuje. Produktivna teorija -- četudi je produktivnost definirana glede na dejansko možno in ne na dejansko obstoječe -- ne more le 'upoštevati obstoječe védenje' in 'prepuščati empirično raziskovanje tradicionalnim področjem'. "Teoretične razlage z majhno ali nikakršno aplikativnostjo v smislu modelov za razumevanje empirične družbene dejanskosti ignorirajo prehod od idealistične k materialistični dialektični metodi. Taki teoretični napori so v najboljšem primeru sugestivni; vsebujejo bistroumnosti, ki jih lahko drugi spremenijo v raziskovalna orodja. V naslabšem primeru pa je tako nepodprto teoretično razlaganje malo več kot sterilna intelektualna vaja" (Freiberg, 1980: 9), daleč proč od v kateremkoli smislu produktivne znanosti, kot jo opredeljuje Horkheimer.

Ni naključje, da je kritična teorija praktično prišla v slepo ulico predvsem zaradi vztrajanja na 'transformaciji družbene celote' ter na nemožnosti validacije teorije, dokler ne nastopi 'bistvena sprememba'. S predpostavko o "zainteresiranosti za spremembo, ki se vsekakor nujno reproducira z vladajočo nepravilnostjo (Horkheimer, 1976: 80), ki je bila praktično, z izgubo dejanskega interesa v proletariatu, falsificirana, je kritična teorija izgubila dejanski, tostranski subjekt 'bistvene spremembe' (revolucije) kot zametek prihodnjega, s tema pa svojo lastno osnovo.

Kulturološke študije: nič novega v dihotomiji med administrativno in kritično tradicijo?

Ali je vsaj kakšna od zgoraj omenjenih metodoloških kontroverz razrešena z najmlajšo paradigmo v komunikološkem raziskovanju - z razvojem tradicije britanskih kulturoloških študij (BKŠ) in njeno internacionalizacijo?

Nedvomno britanske kulturološke študije tvorijo pomemben teoretični prispevek na področju raziskovanja komuniciranja. V nasprotju z drugimi evropskimi tradicijami, zlasti nemškimi in francoskimi, ki so bile v ZDA diskriminirane že zaradi jezikovnih pregrad, se je tradicija BKŠ relativno hitro -- vsaj v omejenem obsegu -- uveljavila tudi v ZDA in pomenila pomemben izziv prevladujoče empiričnemu, behaviorističnemu raziskovanju ter oživila ameriško kulturno/kritično tradicijo s preloma stoletij, vendar hkrati tudi intenzivirala pozitivistični in fenomenološki odpor do kulturnih študij (Carey, 1985: 31-7). Seveda vpliva BKŠ v ZDA in drugje ni mogoče pripisati zgolj odsotnosti jezikovnih ovir. Vsaj pet možnih vzrokov lahko naštejemo: 1. spremembe v (dotlej) prevladujočih paradigmah raziskovanja, 2. spremembe v 'sprejemnih družbah' (na primer v ZDA), 3. sodobni procesi internacionalizacije (globalizacije) nasploh in posebej v znanosti, 4. vse večja kompleksnost človeškega okolja in sveta, ki zahteva bolj kompleksno, holistično razumevanje in interpretacijo, in 5. specifičnost pojmov nove paradigme, njena večja pojasnjevalna moč v primerjavi s preje razvitimi pojmi in raziskovalnimi tradicijami.

Prvih štirih vzrokov, ki so prispevali k relativno hitri mednarodni uveljavitvi BKŠ, vsekakor hitrejši kot katere druge teorije v preteklosti, tu ne bom obravnaval. 'Ferment in the Field', posebna številka revije Journal of Communication (1983) -- če vzamemo samo ta primer -- dokaj nazorno predstavlja spremenjene okoliščine, možnosti in potrebe komunikoloških raziskav, povezane z 'informacijsko dobo', 'odprtimi tehnologijami', 'človeško kompleksnostjo', 'internationalizacijo kulturnih industrij', z nujnostjo 'nove kritične sinteze', 'dekompartentalizacije' in 'analize procesov', ali s pomembnostjo 'kritičnosti'. Teoretična in epistemološka pomembnost oz. specifičnost BKŠ pa zahteva nekaj več pozornosti.

Nedavno je na prvem kolokviju o komuniciranju in kulturi v Dubrovniku (1987) C. Sparks, urednik časopisa Media, Culture and Society, ki je objavil velik del prispevkov BKŠ, osvetlil nekaj pomembnih elementov zgodovine BKŠ. Tradicija BKŠ se razlikuje od dominantne ameriške ter mnogih drugih tradicij raziskovanja komuniciranja, ki so se razvijale v okviru sociologije, psihologije, politične ekonomije, prava in politologije, zlasti v treh razsežnostih. Vse tri ključne razlike izvirajo iz odnosa BKŠ do literarne kritike. Literarna kritika kot vir in temelj BKŠ (tako v biografskem kot vsebinskem smislu) predstavlja izrazito posebnost tradicije BKŠ; "zato ni

presenetljivo, da je bila kritika medijev v smislu obrambe literarnih vrednot eden izmed ključnih elementov novega premišljevanja o medijih v Britaniji" (Sparks, 1987: 8).

Prva ključna posebnost BKŠ je torej "vrednostni pristop k medijskim artefaktom", ki ga spremlja odsotnost prizadevanj za razvoj lastnih, specifičnih analitičnih instrumentov. V resnici si je tradicija BKŠ brez pretirane selektivnosti sposojala metode in modele iz najrazličnejših šol -- od mladega Marxa, kritične teorije frankfurtskega kroga in Gramscija do Levi-Straussa in Lacana. Drugič, BKŠ se je od vsega začetka razvijala kot kritična tradicija. Čeprav se je BKŠ razvijala predvsem znotraj obzorja marksističnih in levičarskih (političnih) tradicij (kot jih je npr. uveljavljala New Left Review), pa ima njena kritična usmeritev malo ali nič skupnega s formalno politiko. Obenem pa vendarle ni mogoče reči, da je 'depolitizirana' v smislu tradicionalne družboslovne znanosti v ZDA, saj je tradicija BKŠ "pozivala h kritiki komunikološkega raziskovanja s svojimi provokativnimi raziskavami sodobnih družbenih problemov in pri tem kazala smisel za angažiranje med politično prakso in teoretičnim premišljanjem v javni sferi" (Hardt, 1986: 123). Tretji ključni element tradicije BKŠ, ki ga identificira Sparks, naj bi bila "stopnja, do katere je bila marginálni pojav" vse do nedavnega, tako v odnosu do univerzitetnega izobraževanja in raziskovalnih skladov kot do množičnih medijev. Prva razsežnost 'marginalnosti' je sicer trivialna, saj se vse nove paradigme rojevajo na marginah družbeno že priznanih tradicij v 'normalni znanosti'. Razen tega obstajajo tudi nasprotna stališča glede prispevka tradicije BKŠ k mednarodnim razpravam o vitalnih vprašanjih komuniciranja, češ da je bila mednarodno dovolj vplivna, zlasti z mnogimi članki in knjigami. Vendar pa je druga razsežnost 'marginalnosti' zelo pomembna. Od vsega začetka je bila namreč tradicija BKŠ odmaknjena od medijskih institucij kot njihovega poglobitnega raziskovalnega objekta ali, kot menita Halloran in Jones (1985: 25), "ni imela servisnega, administrativnega ali komercialnega značaja". Z drugimi besedami, na neki način smo ponovno pred 'staro dihotomijo' med administrativnim in kritičnim raziskovanjem.

Vendar pa je tradicija BKŠ od vsega začetka oddaljena tako od klasičnega 'administrativnega raziskovanja' kot (klasičnega) marksizma v epistemološkem razumevanju vzročnosti v družbenih procesih, npr. v obravnavi vloge baze in nadzidave kot vzajemno odvisnih komponent sociokulturnega

sistema. Z rekonceptualizacijo bolj rigidnih odnosov, kot jih je definiral Marx, in z naklonjenostjo Webrovi interpretativni sociologiji, zlasti njegovemu 'vzročnemu pluralizmu', ki zavrača mehanično in enosmerno vzročnost, je postala tradicija BKŠ v določeni meri celo združljiva s sistemskimi koncepcijami v družboslovju. Kot poudarja Bertalanffy (1973: 204), je namreč sistemski model človeka kot model aktivne osebnosti "skupni imenovalac številnih, sicer različnih tokov, kot so na primer razvojna psihologija po Piagetu in Wernerju, različne neo-freudovske šole, psihologija jaza, sodobne spoznavne teorije, teorije osebnosti, npr. Allporta in Maslova..." Tako sistemska teorija kot tradicija BKŠ nasprotujeta (strukturalno-)funkcionalni teoriji, zlasti linearnim modelom spodbude in reakcije, in negirata veljavnost obravnave človekovih ustvarjalnih in kulturnih dejavnosti v smislu 'odgovorov na spodbude', 'homeostaze' ali 'nagrajevanja potreb'. "Metoda klasične znanosti je ustrezala pojavom, ki jih je mogoče bodisi izolirati v vzročne verige, bodisi so statistični rezultat 'neskončnega' števila naključnih procesov... Vendar pa postanejo klasični načini mišljenja neustrezni, ko gre za interakcijo velikega, vendar omejenega števila elementov ali procesov" (Bertalanffy, 1973: 34). Za kulturni materializem tako na primer postane ključno vprašanje, po katerem se razlikuje od drugih družboslovnih teorij, "v kakšni meri je mogoče z ideologijami in političnimi gibanji propagirati ali spodbujati temeljne družbene spremembe, kadar jim nasprotujeta način produkcije in reprodukcije" (Harris, 1979: 73). Za tradicijo BKŠ pa je treba "kompleksne družbene formacije analizirati z vidika ekonomskih, političnih in ideoloških institucij in praks, skozi katere so se razvile. Vsakemu od teh elementov je treba najti ustrezno težo v določanju rezultatov določenih povezav" (Hall, 1985: 83). V nasprotju s kritičnimi in tradicionalnimi analizami medijev tradicija BKŠ izhaja iz sistemskega koncepta celote, ki predpostavlja 'boj' med komponentami celote, kjer so vloga, pomembnost ali funkcija vsake komponente v končni instanci odvisne od interakcije med vsemi komponentami, vendar pa določene komponente odločilno vplivajo na 'kompleksne družbene formacije' in jih zato lahko označujemo za ključne instance sistema (npr. produkcija in reprodukcija vladajočih ideologij).

Prav v tem kontekstu velja dodati še eno, morda celo ključno značilnost tradicije BKŠ, po čemer se razlikuje predvsem od kritične teorije, katere cilj je bil pogosteje administrativno (empirično) raziskovanje kot pa družbeni

problemi (Melody, Mansell, 1963: 110). V izrazitem nasprotju s kritično teorijo tradicijske BKŠ nikoli ni bila sovražna empiričnemu raziskovanju, čeprav je bila "uporaba empiričnih metod vedno eklektična in piratska, ne pa integralni del njenega projekta. To ne pomeni, da je padla na raven banalnosti dominantne tradicije raziskovanja množičnega komuniciranja, pomeni pa, da je treba projekt kritičnega raziskovanja ponovno obdelati od začetka kot dejavnost, ki vključuje empirično raziskovanje" (Sparks, 1987). Hall v svojem 'pogledu nazaj' (1985: 88) eksplicitno zahteva, da "je potrebno ekstenzivno empirično delo" (podčrtal S.S.), da bi lahko dokazali veljavnost pojasnjevalnih pojmov, ki jih je razvila nova kritična paradigma. Ker so nekateri pojmi in modeli splošne teorije sistemov, ki jih je mogoče definirati tako v naravnem kot matematičnem jeziku (npr. teorija grafov, (hierarhično) razvrščanje v skupine), široko uporabni v obravnavi sociokulturnih sistemov, je videti, da v načelu ni več ovir za empirično validacijo temeljnih teoretičnih premis tradicije kulturnih študij in s tem za razvoj nove kritične paradigme, ki bo zaradi analitične in pojasnjevalne moči ne le velik izziv, ampak zelo verjetno tudi 'dominantna paradigma'. Morda bodo s tem tudi končane neplodne razprave o imanentni konservativnosti empiričnega raziskovanja.

Citirana literatura:

- Adorno, T.W.; Horkheimer, M. (1980) Sociološke studije. Zagreb: Školska knjiga. Prva objava 1956.
- Berger, P.; Kellner, H. (1981) Sociology Reinterpreted: An Essay on Method and Vocation. Garden City, New York: Anchor Press, Doubleday.
- Bertalanffy, L. von (1973) General System Theory. Harmondsworth: Penguin.
- Carey, J. W. (1985) "Overcoming Resistance to Cultural Studies". V: M. Gurevitch, M.R. Levy (eds.) Mass Communication Yearbook, Vol. 5. Beverly Hills, London, New Delhi: Sage.
- Cohen, B. (1980) Developing Sociological Knowledge: Theory and Method. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Comstock, D.E. (1980) "A Method for Critical Research: Investigating the World to Change It". Transforming Sociology Series No. 72. Livermore: Red Feather Institute.

- Fejes, F. (1984) "Critical Mass Communication Research and Media Effects: The Problem of the Disappearing Audience", Media, Culture and Society, 6: 219-232.
- Freiberg, J.W. (1980) "Dialectical Method", Transforming Sociology Series No. 57. Livermore: Red Feather Institute.
- Gouldner, A. (1970) The Coming Crisis of Western Society. New York: Basic Books.
- Habermas, J. (1980) Teorija i praksa. Beograd: BIGZ.
- Hall, S. (1985) "The Rediscovery of 'Ideology': Return of the Repressed in Media Studies". In: M. Gurevitch et al. (eds.), Culture, Society and the Media. London, New York: Methuen.
- Halloran, J.; Jones, M. (1985), Learning about the Media. Paris: Unesco (Communication and Society, Vol. 16).
- Hardt, H. (1986) "British Cultural Studies and the Return of the 'Critical' in American Mass Communication Research: Accommodation or Radical Change?" Journal of Communication Inquiry, Vol. 10, No. 2, 117-24.
- Harris, M. (1979), Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture. New York: Random House.
- Haug, F. (1978) "Dialektische Theorie und empirische Methodik", Das Argument, No. 111, 644-56.
- Hellman, H. (1980), "Idealism, Aggression, Apology, and Criticism: The Four Traditions of Research on 'International Communication'". Referat na 12. kongresu IAMCR, Caracas.
- Horkheimer, M. (1976) Tradicionalna i kritička teorija. Beograd: BIGZ. Prva objava 1936-7.
- Kirk, J.; Miller, M.L. (1986) Reliability and Validity in Qualitative Research. London: Sage.
- Lang, K.; Lang, G. E. (1985) "Method as Master, or Mastery over Method". V: M. Gurevitch, M.R. Levy (ur.), Mass Communication Yearbook, Vol. 5. Beverly Hills, London, New Delhi: Sage.
- Marx, K. (1973) Das Kapital, Vol. 1. Berlin: Dietz Verlag.
- Marx, K. (1974) Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie. Berlin: Dietz Verlag.
- Marx, K.; Engels, F. (1973) Die deutsche Ideologie. Berlin: Dietz Verlag (Marx-Engels-Werke, Vol. 3).
- Melody, W. H.; Mansell, R. E. (1983) "The Debate over Critical vs.

- Administrative Research: Circularity or Challenge". Journal of Communication, Vol. 33, No. 3, 103-14.
- Merton, R. K. (1979) O teorijskoj sociologiji. Zagreb: Naklada CDD.
- Slack, J. D.; Allor, M. (1983) "The Political and Epistemological Constituents of Critical Communication Research". Journal of Communication, Vol. 33, No. 3, 208-17.
- Smythe, D. W.; Van Dinh, T. (1983) "On Critical and Administrative Research: A New Critical Analysis", Journal of Communication, Vol. 33, No. 3, 117-27.
- Sparks, C. (1987) "British Cultural Studies". Referat na prvem kolokviju o komuniciranju in kulturi, Dubrovnik.
- Splichal, S. (1987) "'Public Opinion' and the Controversies in Communication Science", Media, Culture and Society, Vol. 9: 237-61.
- Vaillancourt, P.M. (1986) "Social Reality, Epistemology, Methodology, and Research: Marxist Assumptions about Inquiry". Referat na XI svetovnem sociološkem kongresu, New Delhi.
- Van Manen, J., ur. (1983) Qualitative Methodology. Beverly Hills, London: Sage.
- Wenger, M.G. (1986) "Marxism and Social Research: The Mythology of Epistemology". Referat na XI svetovnem sociološkem kongresu, New Delhi.
- Weber, M. (1986) Metodologija društvenih nauka. Zagreb: Globus. Prva objava 1922.
- Williams, R. (1973) Communications. Harmondsworth: Penguin. Tretja izdaja.
- Young T.R. (1980) "Cultural Marxism: An Introduction". Transforming Sociology Series No. 77. Livermore: The Red Feather Institute for Advanced Studies in Sociology.